

ket és módszereket tekintve. A legkevesebb, amit a megfelelő ellenőrzés adhat, az az iskolák számára adott valódi autonómia rendszere. (2) A közrendet illetően, amennyiben a nemzetközi ellenőrzést ki lehet terjeszteni a csendőrségre is, a kormányzó állammal szembeni ellenségességet nagymértékben enyhíteni lehetne. (3) Az átutazás valódi szabadsága a vasútvonalakon és a kikötőkben nemzetközi ellenőrzést kíván meg. Az egyes pontokon a nagyhatalmak tisztjeinek jelenléte alapvető változást eredményezne. Még akkor is, ha számbelileg kevesen vannak, s csupán Szalonikiben, Kaválában, Monasztirban és Üszkübben tartózkodnának, a tény, hogy ők a felelősök a kisebbségeknek járó jogok garanciáinak végrehajtásáról szóló jelentések elkészítéséért, csökkentené a lázadó agitátorok erejét. A fentiekén túl, amit M.[onsieur] Venizelos is támogat, létre lehetne hozni egy transzmigrációs rendszert, amelynek a nagyhatalmak adnának tekintélyt. Egy ilyen lakosságcsere Macedónia és Trákia között [...] megszüntetné a baj fő forrását.

Bátorkodom hosszasan írni, mivel a jövődöbeli háborúk elkerülése sokkal fontosabb még az igazságosság megvalósításánál is. Továbbá mert kétségtelenül az a veszély fenyeget, hogy a békedelegátusok elszalasztják a lehetőséget a háború megakadályozására. Az a veszély áll fenn, hogy úgy vonulnak be a történelembe, mint vízvezeték szerelők, akik megszüntettek egy szivárgást, de közben másik kettőt okoztak.

14. dokumentum

„Balkáni reform” – Részlet Noel Buxton kéziratban maradt önéletrajzi vázlatából

MS 951 c.8/2 „Autobiography – Balkan Reform” (feltehetően 1944 környékéről)

Evan[s] könyve, a „Külpolitika a hátsópadból”⁴⁸ jó összefoglalását adja a balkáni tevékenységeimnek, ezért itt jobban teszem, ha a Balkán Bizottság munkájának inkább személyes aspektusait rögzítem.

---

⁴⁸ T. P. Conwell-Evans: *Foreign Policy from a Back Bench, 1904–1918*. Oxford University Press, Oxford 1932. Az angol politikában a „back-bencherek” azok a parlamenti képviselők, akik nem töltenek be miniszteri pozíciót, illetve nem az ellenzék szószólói.

Amikor először megismertem a macedóniai népek szánalomraméltó helyzetét, komolyan megindítottak szenvedéseik, s főleg az a tény, hogy ez az országnak köszönhető. 1878-ban Disraeli megóvta a Török Birodalmat Európában attól, hogy Oroszország felszabadítsa [azokat a területeket]. Az 1903-as felkelés és azt követő gyalázatos mérszárítások és faluéletések parancsoló hívást jelentettek számomra, és azon év augusztusában a nyaralásom Humbie-ban⁴⁹ azzal telt, hogy felrázzam a kormányt a *Times* hasábjain keresztül.

A Balkán Bizottságot, amit C. R. B.⁵⁰ és én alapítottunk 1902-ben, Mr. Bryce segített mozgásba hozni, s augusztus végétől nyakig voltunk a teendőkkal. Szereztünk egy nagy, folyóra néző helyiséget Bernard Shaw házában az Adelphi Terrace-on,⁵¹ ahol gyűléseket szerveztünk és szórólapokat gyártottunk, ami parányi számunk ellenére aránytalanul nagy közfigyelmet váltott ki idehaza és külföldön egyaránt. Barnett [kanonok]⁵² révén sikerült ragyogó titkárt szereznünk Arthur Moore⁵³ személyében. Felvillanyozó emlékeim vannak azokról a komoly erőfeszítésekről, amelyekkel megpróbáltuk rávenni a kormányt és az európai koncertet, hogy reformokat erőltessenek Törökországra. Brailsford, Nevinson,⁵⁴ Sir Arthur Evans és C. R. B. kítűnő kollégák voltak. A buzgó munka okozta lelkesültség olyan örömet okozott, amely teljesen ellentétben állt az ügyünk alanyainak üldözött sorsával. Azon az őszön több szabadságot vettem ki a sör-

---

⁴⁹ A skóciai Edinburghtól délkeleti irányban található település.

⁵⁰ Charles Roden Buxton.

⁵¹ Adelphi (görögül fivérek) London Westminster részének egyik körzete volt, amit az Adam fivérek építettek a 18. század második felében. A területen lévő épületeket, így az Adelphi Terrace-on említett helyiséget az 1920-as években lebontották.

⁵² Samuel Barnett (1844–1913) az anglikán egyház klerikusa és aktív társadalmi reformer, 1906-tól haláláig a westminsteri apátság kanonokjaként szolgált.

⁵³ William Arthur Moore (1880–1962) ír származású brit újságíró, 1904–1908 között a Balkán Bizottság titkára.

⁵⁴ Henry Woodd Nevinson (1856–1941) brit haditudósító, de beszámolóit érintették ezen kívül a gyarmati helyzetet, az afrikai rabszolgaságot és a szüfrazsett-mozgalmat is.

főzdeből⁵⁵ és a legtöbb estémet beszédek tartásával töltöttem keresztül-kasul az országban. Sok teendő akadt a politikusok felkeresésével, különösen a külügyminiszter Lord Lansdowne-nal, aki szerencsére rendkívül rokonszenvezett [a célunkkal]. Noha semmiképp sem volt egy Gladstone-i értelemben vett humanitárius, de nagyon szeretne volna látni a reformokat, hogy elkerüljük a háborút. A hatalmakhoz folyamodván, melyek közösen képesek voltak nyomást gyakorolni a szultánra, azt akarta, hogy képes legyen erős közvéleményre mutatni Nagy-Britanniában. Ez annál örömtelibb volt számunkra, amikor unokatestvére, Gore püspök⁵⁶ elmondta, hogy Lansdowne a valóságban eléggé cinikus szokott lenni ilyen ügyekben.

A télen Hugh Law⁵⁷ és én elvittük Lelandet⁵⁸ a Balkánra, ahol bejártuk a törökök által letarolt régiót a Fekete-tenger közelében. A falvakban, ahol csupán egy-két ház maradt meg, a januári nagy hó alatt éhező gyerekekre lertünk, akik elrejtöztek a minket kísérő török katonák előtt.

Drinápolyban, ahol elhagytuk a vasutat, a törökök megtagadták, hogy elhagyhassuk a várost, így meggyőztük a görög konzult, segítsen nekünk meglógni előlük. Kora hajnalban útnak indultunk az egyik apró hintóban, ami akkoriban az egyetlen eszköze volt a balkáni utazásnak. Elértük az óhajtott helyszínt és egy apró kályha körül [épp] a végtagjainkat olvasztgatva ebédelni készültünk, amikor hirtelen berontott a kormányzó titkára, akit kijátszottunk, és aki üldözőbe vett minket, miután értesült elindulásunkról. A szerencsétlen embert szörnyű fogfájás gyötörte és körbe volt tekerve a megduzzadt arca. Utazásunk megakadályozásának kudarcától is szenvedve, ami jó eséllyel a hivatalából való eltávolításához vezetett, megjelenése legalább annyira volt szánalomra méltó, mint komikus.

A következő tíz évben majdnem az összes őszi szabadságomat a Balkánon töltöttem, kivéve, ha ebben nem akadályoztak meg parlamenti ülések vagy választások. Az első öt év alkalmával zajlott a

---

⁵⁵ Noel Buxton eredetileg a családi tulajdonban lévő Truman, Hanbury & Buxton's Co. spitalfieldsi sörfőzdeben kezdett dolgozni nagybátyja, Edward Buxton mellett.

⁵⁶ Charles Gore (1853–1932) az anglikán egyház püspöke (Worcester, Birmingham, majd Oxford). A brit Keresztény Szociális Unió megalapítója.

⁵⁷ Hugh Alexander Law (1872–1943) ír parlamenti képviselő a brit alsóházban.

⁵⁸ Leland William Wilberforce Buxton (1884–1967), Noel Buxton fivére.

Nemzetközi Csendőrség fokozatos felállítása. Az utazásainkat brit, osztrák, francia és olasz tisztek segítették a körzetüknek megfelelően. Nem lévén több hatáskörük a megfigyelésnél, többnyire az erőszakos tettek rögzítésével foglalkoztak. Ezeket nem csupán a törökök habitusa, hanem a szomszédos államokból származó fegyveres bandák vérengző tevékenysége okozta, amelyek mind abban reménykedtek, hogy megöröklik a földet a „beteg ember” elhalálása esetén, ezért meg akarták semmisíteni riválsaikat. A legtöbbet a bolgárok szenvedtek, akik ellen a törökök támogatták a görögöket és szerbeket, hiszen a bolgár igények voltak természetesen a legnagyobbak, a törökök pedig egyedül Bulgária támadásától tartottak. Így a szerencsétlen bolgár falvak nem bizonyultak elég erősnek, hogy ellenálljanak a vérszomjas bandáknak, amelyek közül kegyetlenségben talán a görögök vitték el a pálmát.

Amikor 1907-ben Monasztirban voltunk, éppen belefutottunk egy ilyen tipikus szerencsétlen esetbe. Egy Szmilevónak nevezett nagy és virágzó falut az egyik vasárnap reggel hirtelen megtámadt egy görög banda. Sokakat megöltek, a sebesülteket pedig még mindig a vasárnaponta felöltött ünnepi népviseletbe öltözve találtuk. Semmilyen orvosi ellátást nem kaptak, mert a törökök nem engedték, hogy az eljusson hozzájuk. Nyomorúságos látvány volt, azonban azon túl, hogy ez az epizód csupán újabb tétel lett a külföldi tisztek által csak a „hentes számlájának” nevezett jelentésben, semmilyen következménnyel nem járt.

A Balkánra tartó utazásaim során velem tartott Charlie, Charles Masterman,⁵⁹ Rollo Meyer,⁶⁰ Cecil Harris,⁶¹ Noel Farrer,⁶² Lothar de Bunsen, Hugh Law, Rosslyn Bruce és Leland, aki mindannyiunkat meglepett, amikor csatlakozott egy bolgár bandához és fegyvereket csempészett Törökországba, s ehhez illően egy török határőr golyójától kellett volna halálát lelnie.

---

⁵⁹ Charles Frederick Gurney Masterman (1873–1927) brit liberális politikus és újságíró. A világháborús Asquith-kabinetben a Lancasteri Hercegség kancellárja posztot viselte.

⁶⁰ Horace Rollo Meyer (1868–1953) plébános, Buxton egyetemi barátja Cambridge-ből.

⁶¹ Eddig nem tudtam beazonosítani, de Buxton irathagyatékából tudjuk, hogy többször is elkísérte a Balkánra, valamint a Balkán Bizottság taglistáin is szerepel a neve.

⁶² Eddig nem tudtam beazonosítani.

1906-ban különleges utam volt a de Bunsenekkel és Rosslyn Bruce-szal. Rosslyn és én Berlinen keresztül jöttünk vissza, ahol [jó sok időt] töltöttünk el Sir Frank Lascelles-szel,⁶³ aki akkoriban nagykövet volt. Magával ragadó és szimpatikus személyiség volt, aki hitt abban, hogy Anglia jól kijöhet Németországgal. Közeli kapcsolatban állt a császárral, aki nem sokkal előtte éppen a nagykövet ágya szélén ült, amikor azt ledöntötte egy megfázás. Megkérdeztem [Lascelles-t], hogy a császárnak érdekében állna-e a mézárások megállítása a Balkánon. Számos fényképet vittem magammal, amit csendőrtisztek készítettek a halott áldozatokról és azt mondtam, hogy a császárt talán felkavarhatják ezek. Lascelles azt válaszolta, hogy a császár nem hogy nem tenne semmit az ügy érdekében, de hogy az olyan ügyek, mint a mézárások, egyáltalán nem is foglalkoztatnák.

1907-ben C. R. B. és én magunkkal vittük Charles Mastermant és hazafele a bécsi Hofburgban meginterjúvoltuk a híres osztrák külügyminisztert, Aehrenthal.⁶⁴ Beszéltünk vele Greynek a törökországi reform iránti aggodalmairól, amire azt válaszolta: „Semmi nem fog történni. Az Önök Sir Greye a béke embere. Kishalakra horgászik.” Ennek az útnak az alkalmával láttuk először jelét annak, hogy a török hivatalnokok is elégedetlenek a szultán rendszerével. Csodálatomra egyik este a helyi török kormányzó, megtéve minden óvintézkedést, hogy ki ne hallgassanak minket, olyan dolgokról kezdett beszélni, amik annyira égbekiáltó árulásnak tünnek, hogy azt gondoltam, eleve megtervezte, hogy olyan kijelentéseket csaljon ki belőlünk, amelyeket jelenthet a feletteseinek. Azonban annak az elégedetlenségnek a valódi jele volt, amely hirtelen megmutatta magát az ifjútörök felkelés során 1908-ban. A mozgalom olyan aktív fiatalemberekből állt, akik meg akarták menteni hazájukat a külföldi dominanciától, amit Abdulhamid inkompetenciája eredményezett. Erősen kételkedtünk abban, hogy a török elme képes-e idomulni a civilizált eszmékhez, azonban az ifjútörökök energikusak voltak és pillanatok alatt kibékültek az addig a szultán ellen harcoló lázadó bandákkal. Kiküldtük a Balkán Bizottság titkárát, akit mélyen megérintett, amit az ifjútörökről látott, és olyan lelkesedéssel fejezte ki magát, ami

---

⁶³ Sir Frank Cavendish Lascelles (1841–1920) brit diplomata, Nagy-Britannia berlini nagykövete 1895–1908 között.

⁶⁴ Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912) az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere 1906-tól haláláig.

szinte kötelezett minket arra, hogy támogassuk az ügyüket. Ugyanakkor a legtöbbször óvatosságra intett, és Sir Arthur Evans és én felkerestük Sir Edward Greyt, akinél azt szorgalmaztuk, hogy ellemezze a csendőrtisztek visszahívását [a macedóniai vilajetekből]. Ám a tiszteket hamarosan kivonták és egy időre a rivális erők is békét kötöttek.

A reform kérdését hamarosan elhomályosították a helyére lépő nemzetközi bonyodalmak. Greyt igazán az Anglia elleni német ellenségesség aggasztotta. A kilátásban lévő háború miatt Oroszországgal kellett barátságot ápolnia, ennél fogva amikor Ausztria–Magyarország lecsapott a Törökország gyengesége okán adódó lehetőségre és annektálta Boszniát, [Grey] az osztrák politika metsző bírálója lett. Oroszország szintén tiltakozott és támogatta a felháborodott szerbeket. Osztrák csapatok gyülekeztek a szerb határon, elfoglalva a Belgrádhoz közeli szigeteket a Dunán. Pont ebben a helyzetben haladtunk át Belgrádon, minthogy az ifjútörökök meghívtak minket, a Balkán Bizottságot Konstantinápolyba, ahova így delegációt küldtünk. Európa teljes riadalomban volt, és az osztrákok meggyőzték magukat, hogy titokban brit küldöttség vagyunk a szerbek feltűzésére. A szerbek pedig osztrák kémektől tartottak. Linnét Howellt, aki éppen vázlatokat rajzolt Belgrádon, le is tartóztatták. A ránk, ártalmatlan humanitáriusokra kényszerített nyilvánosság zavarba ejtő volt, de szórakoztató belegondolni, hogy milyen szörnyűeknek tűntünk.

Megszabadultunk az európai politika e bonyodalmától és tovább-siettünk, hogy találkozzunk az ifjútörökökkel. A Konstantinápolyban eltöltött időnk rendkívül festői [picturesque] volt: bankettek, színdarabok, ahol tanúi voltunk a fő nemzeti hősnek tartott Envernek⁶⁵ szóló ovációnak, és az ifjútörökök kívánságára az agg nagyvezír⁶⁶ is vendégül látott minket. Ezek a szeretetreméltó úriemberek elhatározták, hogy a szultán elleni hangulatkeltésre használjanak fel minket. A

---

⁶⁵ İsmail Enver (1881–1922) az ifjútörök mozgalom egyik legbefolyásosabb képviselője, 1908–1911 között Berlinben katonai attasé, az első világháború alatt oszmán hadügyminiszter és a hadsereg főparancsnoka.

⁶⁶ Mehmed Kâmil pasa (1833–1913) oszmán államférfi, különböző tisztségek betöltése mellett több ízben a birodalom nagyvezíre.

szelámlík⁶⁷ (avagy a szultán hivatalos mecsetlátogatása) után a terv megdőbbentő formát öltött. Hirtelen felkértek, hogy találkozzunk magával a Vörös Szultánnal. Igen nehézkes és udvariatlan lett volna visszautasítani, de mielőtt elfogadtuk volna, ragaszkodtam ahhoz, hogy egyeztessenek Sir Edwin Pearsszel, a brit közösség kiváló vezetőjével, aki jóváhagyta és velünk is tartott. Csakugyan drámai pillanat volt, amikor a véreskezű szultán, horgas orrával, frakkban, fogadott minket mint vendégeit, így megszegyenülve a török közvélemény előtt. Az ifjútörökök rákényszerítették, hogy fogadja azokat az embereket, akik leleplezték büntetteit, ahogy azt a török közvélemény jól tudta. Ez mind annak a tervnek a része volt, amely végül a szultán szaloniki internálásához és az ifjútörökök Nagy Háború utánig tartó diadalához vezetett.

A brit diplomácia nem szimpatizált az ifjútörökkel való barátkozásunkkal. Noha a nagykövetségünk, Sir Gerard Lowther⁶⁸ tisztában volt ezzel, nagyon udvarias volt és rendelkezésünkre bocsátotta a nagykövetség sétahajóit, vendégül látta sokaságunkat vacsorára. Miután a hölgyek elhagyták az asztalt, megkapó jelenet zajlott le. A Közel-Kelettel foglalkozó világhírű régész, Sir Arthur Evans volt természetszerűleg az a személy, akire Sir Gerardnak figyelmet kellett volna szentelnie. Ő azonban egy fiatalembernek szentelte magát, aki megrendeléseket igyekezett felhajtani egy brit lőfegyvert gyártó vállalat nevében. Evans nem készült fel arra, hogy lekicsinyítsék. Megrökönyödésemre hirtelen felállt, szó nélkül megrázta a nagykövet kezét és elhagyta az épületet.

---

⁶⁷ A *szelámlík* ebben az értelemben az oszmán szultánok azon szokására utal, amely során a pénteki imádkozás alkalmával a palotából a mecsetbe vonultak ünnepélyes külsőségek közepette. Az abdulhamidi időszakban szokássá vált, hogy a pénteki *szelámlík* után fogadja a szultán a nagyhatalmak konstantinápolyi képviselőit. A Balkán Bizottság ilyen keretek közötti fogadása kvázi azt jelentette, hogy a szultán elismeri azt, mint hivatalos brit küldöttséget, amivel úgy vélem, valójában csak a brit nagykövetséget akarta kellemetlen helyzetbe hozni.

⁶⁸ Sir Gerard Augustus Lowther (1858–1916) brit diplomata, kisebb diplomáciai rangok után végül Konstantinápolyba nevezték ki nagykövetnek (1908–1913).

A nagykövetségen az egyetlen ember, aki igazán sokat tudott, a dragomán Fitzmaurice⁶⁹ volt (állandó szakértő), akivel jól összebarátkoztunk. Arra vonatkozó figyelmeztetéseit, hogy hiba lenne elhinni, hogy az ifjútörökök képesek a civilizációra, a külügyminisztériumunk is magáévá tette. Mi magunk mint baráti kritikusok megkíséreltük mérsékelni az ifjútörökök sovíniszta magatartását, amit az európai részeken élő nem török népcsoportok és az örmények irányába tanúsítottak. A következő időszakban megpróbáltam rávenni Greyt, hogy belássa, az ifjútörökök tartósan maradnak, és befolyásolhatjuk talán őket, ha barátságosak vagyunk. Részben követtük ezt a politikát és Sir Ernest Casselt⁷⁰ rábírták, alapítson brit bankot, aminek az élére Henry Babington-Smith-t⁷¹ nevezték ki. Azonban Anglia lehűtötte az ifjútörököket már a korai napokban, amikor még minden szimpátiájuk brit volt, és Németország karjaiba vetettük őket, amelynek nagyhatalmú követe, Marschall von Bieberstein⁷² került hamarosan a legfőbb pozícióba.

A dolgok sodródtak tovább, mígnem a világot újra meglepetés érte 1912-ben. Régi barátunk, Bouchier a *Times*-tól keresztülvitt egy kompromisszumot a szerbek és a bolgárok között, aminek az eredménye ezen hatalmak és Görögország Törökország elleni támadása lett 1912-ben.⁷³ Egyik balkáni hadsereg sem rendelkezett megfelelő

---

⁶⁹ Gerald Henry Fitzmaurice (1865–1939) 1888-ban csatlakozott a levantei brit diplomáciai szolgálathoz, amiben végül a konstantinápolyi főtolvács (dragomán) tisztségig emelkedett. Az ifjútörök forradalom előtti Oszmán Birodalom egyik legjobb ismerője, azonban az ifjútörökökkel nem tudott jó kapcsolatokat kiépíteni.

⁷⁰ Sir Ernest Joseph Cassel (1852–1921) porosz származású brit bankár.

⁷¹ Henry Babington Smith (1863–1923) brit bankár és közszolga, számos tengerentúli poszt betöltője, mielőtt 1920-ban a Bank of England igazgatójává nevezték volna ki. 1909-ben Törökország Nemzeti Bankjának (National Bank of Turkey) felépítésére érkezett Konstantinápolyba, amely 1914-ig működött brit tőkével.

⁷² Adolf Marschall von Bieberstein (1842–1912) német diplomata, 1898–1912 között konstantinápolyi nagykövet.

⁷³ Itt Buxton minden bizonnyal téved, amikor Bouchiernek szerepet tulajdonít a szerb–bolgár egyezmény létrejöttében. Életrajzírója megemlíti, hogy a görög és bolgár miniszterelnökökkel számos alkalommal éjszakába nyúlóan megbeszéléseket folytatott a kérdéses időszakban, ami valóban elősegítette a két fél közötti megegyezést. Grogan, 1926. 136., 139–140. Mivel a világháború alatt és után Bouchier irathagyatékának nagy része elveszett,

vörös keresztet felszereléssel, ezért megalakítottuk a Balkáni Segélyalapot, hogy segítséget küldhessünk. Harold⁷⁴ és én októberben utaztunk oda, hogy megtegyük a szükséges előkészületeket.

A balkáni szabadság [liberation] barátai mély aggodalommal figyelték, amikor a kisállamok szembeszálltak a nagy birodalommal. Am Bulgária lenyűgözte a világot, amikor a lüleburgaszi ádáz útközetben⁷⁵ legyőzte a törököket. Amikor Harold és én Szófiába értünk, a fő veszély már elmúlt. A főparancsnok, Szavov tábornok⁷⁶ a harcmező közelébe indult, és igen nagy megtiszteltetés ért, amikor meghívtak minket, hogy tartsunk vele. Mielőtt elhagytuk Szófiát, megállapodásokat kötöttünk a Női Kísérő Hadtest számára, amely mentős alakulat volt, amit Mrs. Stobart⁷⁷ szervezett meg. Vele még Londonban találkoztam véletlenül, és hálás volt, hogy a segítségével a bolgár kormány hivatalosan is elismerte [az egységet]. Ezután elindultunk, hogy találkozzunk Szavovval, akit éppen a vasútnál találtunk meg. Ott összefutottunk egy tiszttel, aki hozott számunkra lovakat, s aki különösen hasznosnak bizonyult, amikor megálltunk éjszakára, hogy rávegyen néhány parasztcsaládot, fogadjanak be minket. A fronton előrehaladva a falvakat felgyújtották, néhányból még mindig füst emelkedett fel. Amikor megvizsgáltuk a házak maradványait, szanaszét szóródott háztartási eszközöket találtunk: fából készült kanalakat és primitív kerámiákat. A szerencsétlen török földműveseknek rövid idő alatt kellett elmenekülniük ökörfogatjaikon. Éhező kutyák lopakodtak elő. Elhasznált töltényhüvelyek hevertek szerte

---

nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen szerepet játszott az 1912-es Balkán Szövetség létrejöttében, de az újabb szakirodalom nem tartja befolyását számottevőnek a tárgyalások alakulásában. Szerb–bolgár viszonylatban bizonyos, hogy a két fővárosban működő orosz diplomáciai megbízottak játszottak döntő szerepet az 1912. március 13-i szerződés létrejöttében és Bouchier is cáfolta saját közreműködését abban.

⁷⁴ Harold Jocelyn Buxton (1880–1976) Noel Buxton fivére, 1933–1947 között Gibraltár püspöke.

⁷⁵ 1912. október 28. – 1912. november 2.

⁷⁶ Mihail Georgiev Szavov (1857–1928) bolgár tábornok, kétszer hadügyminiszter, a bolgár hadsereg másodparancsnoka a Balkán-háborúk idején.

⁷⁷ Mabel Annie St. Claire Stobart (1862–1954) brit szüfrazsett-aktivista és segélymunkás. A Balkán-háborúk és az első világháború idején kizárólag nőkből álló orvosi egységeket hozott létre. Ő volt az első nő, aki a brit hadseregben elérte az ezredesi címet.

széjjel, amelyeket ősrégi puskákból lőttek ki. Elképzelheted azt a török földművest, aki nem akart vagy nem tudott elmenekülni a török sereggel, az utolsó lövését is leadva egy bolgárra, mielőtt magát is lelőtték. A legtöbb paraszt visszavonult, ahogy tudott, minden értékét elveszítve. Ezek a menekültcsaládok Konstantinápolyon kívül táboroztak és százak haltak meg a kolerától, mert senki sem volt olyan gyakorlatias, hogy megszervezze az egészségügyi intézkedéseket.

Kirkkilisszébe [ma Kirklareli] érve átlovagoltunk a csatamezőn. A halottakat sietve temették el, de itt-ott egy kéz vagy egy láb felütni, vagy egy fej, sokszor egy apró kis golyó ütötte lyukkal a homlokon, amit a lövészárokból fekvő embertől kapott.

Kirkkilisszében a sebesültek egyre csak érkeztek a fronton lévő kötőhelyekről, ahol a szegény fiúkat szekerekre pakolták. Ezeknek nem voltak rugóik, s minthogy az úttalan vidéket rótták, a viselt gyötreimük rettenetesek lehettek. Olyan kevés hivatásos kórházi szolgálta volt – akik teljesen elégtelen forrásokkal igyekeztek megbirkózni a sebesültekkel –, hogy Harold és én önként jelentkeztünk segíteni. Még mi is, akiknek semmilyen tapasztalata nem volt, határozottan hozzátettünk az elvégzett munkához. A férfiak bebicegtek vagy behozták őket egy elviselhetetlenül tömött szobába, ahol tettük a tőlünk telhetőt azt remélve, hogy legalább az általunk feladott kötések a helyükön maradnak. Írtam egy cikket erről az élményről, amely benne van „A bolgár vezérkarral” című könyvemben.⁷⁸ Úgy gondoltam, ez lehetőség arra, hogy felismertessem néhány emberrel, mit is jelent a háború a sebesültekre nézve. Ez a háborúnak olyan jellegzetes vonása, aminek szörnyűségei teljesen elfedik a nyilvánosság elől, és amit szinte teljesen elfelejtnek [az emberek]. Mindenesetre mi megtanultunk kötözni és jobban elismerni Wellington hercegének bölcsességét, midőn azt mondta, hogy a háború az maga a pokol.

Míndeközben igen remek munkát végeztek a Női Kísérő Hadtestben, amiért én feleltem. Két hetükbe telt a számukra biztosított ökrösszekerekkel, hogy megtegyék azt a távolságot, amit mi két nap alatt átlovagoltunk, és nekik mindennap a szabad ég alatt kellett tölteniük az éjszakát. Eltökéltek voltak és sokkal hamarabb munká-

---

⁷⁸ Noel Buxton: *With the Bulgarian Staff*. The Macmillan Company, New York 1913.

hoz láttak, mint a vöröskeresztes erők ragyogóan felszerelt hivatalos egységei.

Amikor a fegyverszünetet aláírták és sor került a londoni konferenciára, örömteli volt, hogy a szüleimet is behozhattam a balkáni ügyek világába. A három balkáni állam küldöttei karácsonyi vacsorára jöttek a Prince's Gate-re,⁷⁹ és együtt örvendeztünk, hogy bármi is történjék, a törökök többé nem üldözhetik az európai lakosságot. Ám Ferdinánd király elrontotta a játszmát azzal az ambíciójával, hogy megkoronázzák Konstantinápolyban. Elvesztegetve az erőit Trákiában, távol Bulgáriától és Macedóniától, lehetővé tette a szerbeknek és még inkább a görögöknek, hogy megelőzzék azon a földön, amelyet Bulgáriának kellett volna megszereznie. A végeredmény keserves lett. Az Oroszország által felbátorított szerbek elárulták azt az egyezményt, amelyet Macedónia felosztásáról kötöttek Bulgáriával. A bolgárok tudatában lévén katonai vitézségüknek és indokolatlanul lebecsülve a szerbeket, megtámadták őket. Az eredmény katasztrofális lett.

A Képviselőház teraszán (1913 júniusában) fogadtam a bolgár küldöttet és könyörögtem neki, hogy jelentse [haza], Bulgária el fogja veszíteni a britek szimpátiáját, ha erőhöz folyamodik. A magabiztos büszkesége megriasztott. Bulgáriát legyőzték: a szerbek, görögök és a románok is lerohanták. Megfosztották több mint a népessége negyedétől és a bukaresti béke értelmében Macedóniát kiszolgáltatották a bosszúszomjas önkénynek, elvetették egy eljövendő háború magvait. A Nagy Háborúért, amely egy évvel később kezdődött, részben ez a megállapodás a felelős. Bulgária így készen állt arra, hogy szövetségre lépjen bármelyik hatalommal, amely segíthetett helyreállítani jogait, ami bátorítást adott azoknak a német reményeknek, hogy biztosíthatják a bolgárok barátságát, így biztosítva az utat Keletre, amire oly régóta sóvárogtak.

Amikor a Nagy Háború elkezdődött, Bulgária ennek megfelelően az antantellenes [anti-allied] oldalt képviselő miniszterelnök és király vezetése alatt állt. Azonban a közvélemény szemmel láthatóan megosztott volt, köszönhetően az Oroszország és Anglia iránt táplált hagyományos szimpátiáknak. Augusztus folyamán Masterman azt javasolta a kabinetnek, hogy küldjenek engem Bulgáriába.

---

⁷⁹ London Knightsbridge részén található épületegyüttes. A Buxtonok londoni rezidenciája.

A két miniszter, akik lelkesedtek Bulgária meggyőzéséért és a kiküldetésemet illetően, Lloyd George és Churchill voltak. A Mastermantól kapott távirat kézhezvételét követően visszarohantam Skóciából és értesültem arról, hogy L. G. látni akar Walton Heathben. C. R. B. és én ott töltöttük az estét, majd a különböző megbeszélések vége egy nekem átnyújtott levél lett, mely felhatalmazott, hogy a kincstárat bármekkora kölcsön folyósítására kötelezhetem [pledge] a balkáni államok részére. Informálisnak hangzott, de alapjaiban ésszerű volt, hiszen Ferdinánd király pénzt akart saját magának, így szó szerint megvehettük volna a bolgár segítséget. Azonban L. G. azt akarta, hogy szerezzem meg Grey hozzájárulását is a levélhez, ő azonban letiltotta [a felhasználását]. Arra kért, hogy ne hivatalos minőségben menjek, de működjek együtt a követséggel és sürgönyözzek rajta keresztül. Churchill megtett minden tőle telhetőt a tengeren való átszállításon kapcsán, írt is egy ékesszóló levelet a balkáni államokhoz.⁸⁰ Közöltem Greyjel, hogy képtelen leszek hatni a bolgárokra teljes hivatalos felhatalmazás nélkül, hiszen a Bulgáriának átadható területeken múltott, hogy meg tudjuk-e akadályozni Németországhoz való csatlakozását és segítségét, ami óriási változást jelentett volna a háborúban. Kétkedtem, hogy enélkül van-e bármi értelme odamennem, de végül belementem és meggyőztem C. R. B.-t, hogy jöjjön velem.

Nagyon drámai pillanat volt. A németek mélyen Franciaországban voltak. Párizs eleste csak idő kérdésének tűnt, és a brit nagykövetség csomagolt, hogy Bordeaux-ba költözzön. A párizsi Gare de Lyon vasútállomást elbarikádozták arra az esetre, ha az ellenségtől megrémült párizsi lakosság fejvesztve akarna elmenekülni. A vonat olyan zsúfolt volt, hogy ha valaki pihenni akart, ki kellett mennie lefeküdni a folyósóra, ahol egymást váltották az emberek, üres helyet keresve. Feltéve, hogy sokáig távol leszünk, csomagunk igen súlyos volt, de nem akadt hordár, aki segített volna cipelni. Végül Brindisibe értünk, ahová Churchill hadihajót küldött értünk. A brit konzul szikratáviratot kapott, hogy a kikötőtől nem messze tartózkodó *H.M.S. Hussar* képtelen megközelíteni az öblöt, tartva attól, hogy internálják. Nyoma sem volt a hajónak, amikor egy kisebb bárkával

---

⁸⁰ A levél az irathagyatékban is megtalálható, valamint közlését lásd: Noel Buxton–C. Leonard Leese: *Balkan Problems and European Peace*. Charles Scribner's Sons, New York 1919. 70–72.

elindultunk. Olyan messzire horgonyzott, hogy semmi sem látszódott belőle, sokáig aggódtunk, mire megtaláltuk. Aztán végül feltűnt a horizonton és érdekes kontrasztot nyújtott a segítség nélküli utunk nehézségeihez képest, hogy a kapitány és a tengerésztisztek nagy csoportja formális tiszteletadással fogadott minket a rendelkezésünkre álló egész hadihajóval együtt.

A kapitány parancsa úgy szólt, hogy teljes gőzzel Szalonikibe menjen, azonban az egyik matróz olyan beteg lett, hogy ajánlatos lett volna Pireuszban partra tenni őt. [Noha] mi nagyon egyetértettünk a tervvel, a kapitány úgy döntött, követi a parancsát és haladt tovább. Egy heves vihar ellenére, amelyben úgy tűnt, mintha az egész hajó kicsavarodna, amikor a propellerei a tengerszint fölé emelkedtek és örülten túlpörögtek, a matróz [végül] túlélte [az utat].

A problémát az jelentette, hogy mit tegyek azután, hogy Szófiába érkeztem. A kormány németbarát volt, ám az ellenzékben voltak a legkiválóbb politikusok és vidéken elég erős volt a támogatottságuk. Találkozhattam miniszterekkel, azonban csak nagyon nehezen érhettem el a közvéleményt. Egy rendőrfelügyelőt küldtek hozzám, hogy közölje, bármilyen nyilvános politikai megnyilatkozást megvétőznek. Ennél fogva óvatosságnak kellett lennem és az Angolul Beszélők Egyesületén keresztül juttattam el az üzeneteimet. De mindenki tudta, hogy mit képviselek. Másrésről azt nem tudták igazán felmérni, hogy mennyire képviselem a brit kormányt. A fő bizonyítékok között szerepelt, hogy a Balkánra brit hadihajóval érkeztem. Rendszerint a Diplomata Klubban ebédeltünk, ahol megkapó jelenetben volt részem. A német diplomaták jól szem előtt voltak, lévén, hogy a személyzetük sokkal nagyobb volt a britnél. A brit siker fő akadályát Bulgária becserkészésében a szerbmánias követünk, Bax-Ironside⁸¹ jelentette, aki nem szalasztott el egyetlen lehetőséget sem, hogy kimutassa bolgárellenes nézeteit. Természetesen teljesen ellemezte az odautazásomat. Azt a parancsot kapván, hogy a Külügyminisztériumba szánt üzeneteimet a hivatalos csatornákon keresztül továbbítsa, azzal könnyített érzésein, hogy erőteljesen becsmérelte Bulgáriát, miközben vele étkeztünk, lehetővé téve a pincéreknek, hogy megtudják, általában a bolgárokat csak „barbár vadembereként” emlegette. Többet érhattünk el azon két ország, Franciaország

---

⁸¹ Sir Henry George Outram Bax-Ironside (1859–1929) brit diplomata, 1911–1915 között diplomáciai főmegbízott Szófiában.

és Oroszország diplomáciai megbízottjaival, akikkel Greynek együtt kellett dolgoznia. Sokkal később kitudódott, hogy a megbeszéléseinket követően teljesen helytálló véleményeket jelentettek haza.

Amikor úgy látszott, hogy egyelőre nem lehet többet tenni Szófiában, úgy gondoltuk, jobban tesszük, ha véget vetünk nyilvános szereplésünknek azzal, hogy Bukarestbe megyünk. Sok más dolog mellett arra gondoltam, hogy talán láthatjuk az öreg Károly királyt,⁸² minthogy ismertem Erzsébet királynét,⁸³ aki az egyik unokatestvérünk, Hilda Deichman barátja volt, és még 1904-ben vendégül látott engem és Lelandet az otthonában a Rajna-vidéken. Írtam neki és kikértem tőle minket a vidéki palotába, ahol tea mellett hosszan elbeszélgettünk. Ő és a király ismertén németpártiak voltak, viszont a kormány a szövetségeseiket támogatta. Hat óra környékén hagytuk el a palotát és a következő reggelen hallottuk, hogy a király elhunyt az éjjel. Német írók számos alkalommal megállapították, hogy magától értetődően azért halt meg, mert mérget tettem a teájába.

Visszamentünk Bukarestbe és pár nappal később sor került a király temetésére. Az utcák tömve voltak emberekkel és a sűrű tömeg megtöltötte a szállodánk előtt elterülő kis teret. Arra készültünk, hogy délután megtekintünk egy gazdaságot, amelyet egy bolgár bankár barátunk tartott fenn. Éppen beszálltunk a nyitott tetejű autónkba, én a jobbhátsó ülésre, amikor a tömeg lármáját túlharsogva meghallottam C. R. B.-t, amint azt kiáltotta nekem: „Vigyázz, ránk lönek!” Észrevettem, hogy jobb kéz felől úgy három láb távolságra egy férfi rám tüzel. Hat lövést adott le és emlékszem, ahogy arra gondoltam, egyáltalán hogyan véthette el. Akkor a sofőr hátulról megragadta és a földre teperte. Nem éreztem, hogy megsebesültem, de csupa vér voltam. Charlie azt mondta „megsérültem, menjünk vissza a szállodába”. Csupán pár yardra volt tőlünk és egyenesen a hálósobánkba mentünk. Őt a testén találta a lövés, a golyó áthaladt a tüdején. Nekem csak egy eltört állkapcsom lett, mivel az első öt lövést elhárította a zsebkönyvem. A szoba megtelt egy perc alatt az érdeklődő tömeggel, és hamarosan a brit megbízott, aki történetesen az unokatestvérünk, George Barclay⁸⁴ volt, megjelent teljes dísz-

---

⁸² I. (Hohenzollern-Sigmaringen) Károly (1866–1914) Románia uralkodója.

⁸³ Wiedi Erzsébet (1843–1916). Carmen Sylva álnéven író és költő.

⁸⁴ Sir George Head Barclay (1862–1921) brit diplomata, 1912-től bukaresti diplomáciai megbízott.

egyenruhában, amit a temetésen viselt. Úgy tűnt, lehetetlen kiüríteni a szobát, minthogy csupán motyogni tudtam. Azonban C. R. B. élete veszályban forgott, és a friss levegő elengedhetetlen volt. Szerencsére hamarosan megjelent Bouchier, bár a dolgok nem sokat javultak, tekintve, hogy ő süket volt, én pedig a törött állkapcsom miatt nem tudtam kiabálni neki. Aztán sikerült egy papírfecni-re leírnom, hogy „ürítse ki a szobát”, és éppen ezt is tette, amikor két rendőrtiszt áttört a tömegben magukkal vonszolva a merénylőt azt követelve, hogy azonosítsam a férfit. Csak biccenteni tudtam. Később megérkezett Bukarest egyik kiemelkedő orvosa és este átszállítottak minket a kórházba. Miután felépültünk, meglátogattuk a börtönben a merénylőt, akivel igen érdekesen elbeszélgettünk. Párizsban tanult és intellektuálisan védelmére kelt a nacionalista erőszaknak. Nagyon örült annak a néhány könyvnek, amelyeket egy másik látogatás alkalmával vittünk neki. Rákérdeztem, hogy még mindig meg kíván-e gyilkolni és átnyújtottam neki (a körütekintően kiürített) revolveremet. Azt felelte, „meg akartalak ölni, de a testvéredet nem”. Hát így hízelegtek nekem.

Hazafelé megálltunk Párizsban, ahol találkoztunk Delcasséval és Clemenceau-val,⁸⁵ aki később oly hírhedt lett a párizsi békekonferencián, ahol csak „Tigrisként” ismerték. Legalább annyit tett érte, mint mások, hogy tönkregygye a békét és előidézze a második háborút. Londonban majdnem az összes kabinettaggal külön megbeszéléseket tartottam, és összekötöttem L. G.-t a londoni bolgár diplomáciai megbízottal. L. G. kétszer megszerveztetett velem egy vacsorát a Savoy Hotel egyik zárt szobájában, és az egyik pillanatban elkötelezte magát arra, ami a bolgár megbízottal való beszédben szükségszerű volt. Azonban Grey megint közbeavatkozott és az ügy csak húzódott tovább. L. G.-t teljesen felbőszítette az ügy és néha magához kéretett, hogy együtt átkozódjunk [join the denunciation]. Egy nap reggeli után a Downing Streetről sétálva körbejártuk az egész St. James' Park-i tavat, miközben végig átkozódtunk [uttering condemnation]. A kabinetet az ellenkező felfogással bírók befolyásolták, akik bírták a híres szüfrazsett, a tűzről pattant Mrs. Pankhurst⁸⁶ támogatását, aki együttérzést keltett a vitéz szerbek és azon joguk iránt, hogy bárme-

---

⁸⁵ Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929) radikális francia politikus, két alkalommal miniszterelnök (1906–1909, 1917–1920).

⁸⁶ Emmeline Pankhurst (1858–1928) angol politikai aktivista.

lyik balkáni területet maguknak követelhetik, amelyiket csak akarják. Ez ellentmondásban állt azzal a racionális politikával, hogy behúzzuk Bulgáriát, és hozzájárult ahhoz, hogy késlekedjünk a racionális politikával. Grey túl későn tette magáévá: hét hónappal azután, hogy ezt sürgettem. Túl későn ismerte fel azt is, hogy igazam volt a szófia-i megbízottunk káros hatását illetően, és elbocsátotta. A kockát elvetették. Bulgária csatlakozott Németországhoz, biztosítva a folyosót Törökországba, ami katonai szakértők szerint két évvel elnyújtotta a háborút.

A politikám sikerének lehetőségét illetően rengeteg vita volt. Engedtessek meg nekem, hogy a válaszadást Lloyd George-ra hagyjam. A „Memoárjaiban” (IV. kötet 2404. oldal) azt írja: „Ami Szerbiát illeti, a legjobb választ Mr. Noel Buxton (ma már Lord Noel Buxton) adta az akkori katonai vezetők és kormányfők védelmében. Mr. Buxton a legnagyobb autoritásnak számított a Balkánt illetően a Képviselőházban. Saját tapasztalataiból adott példát azokról a végzetes késlekedésekről, ami 1915-ben a szövetségesek közötti koordináció hiányának volt köszönhető.”

Az volt a véleménye, hogy ha a Szövetséges Legfelsőbb Tanács létezett volna abban az időben, ezek a késlekedések fel se merültek volna, továbbá hangot adott ama véleményének, hogy „a legapróbb kétségünk sem lehet afelől, ha az együttműködést már a háború ezen pontján meg tudták volna valósítani, akkor az egész helyzet teljesen más lett volna és magától értetődően a háború sokkal hamarabb véget ért volna”.